

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

2017

Vol:4 / Issue:11

pp.554-560

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 01/10/2017

The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 12/10/2017

The Published Date (Yayınlanma Tarihi) 13.10.2017

ESKİ ÇAĞDA İLK EVCİL HAYVANLAR VE DEVE*

THE FIRST DOMESTICATED ANIMALS AND CAMEL

Yrd.Doç.Dr. Hacı ÇOBAN

Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü
Yozgat/Türkiye

ÖZET

Hayvanlar için evcilleştirilme sırası genellikle şöyle düşünülmektedir: Köpek muhtemelen ilk evcilleştirilen hayvanlardandı. İkinci grupta evcilleştirilenler vahşi halleri insanlar gibi mevsimsel göçler sürdüren göçebe hayvanlardı (koyun, keçi, rengineyiği). Üçüncü grup, tarımla birlikte gelen yerleşik hayat ile evcilleştirilmiş sığır gibi hayvanlardı. Dördüncü grup ulaşım aracı olarak evcilleştirilenlerdi (eşek, yaban eşeği, deve, at). At ve deve insan kullanımına en son giren hayvanlar olmuştur. Keçi ve koyunun evcilleştirilmesi radyokarbon tarihlleme yöntemi ile M.Ö. 6.000'lere atfedilmektedir. At, tapir, gergedan, fil, domuz, deve ve primatların da içinde olduğu memeli hayvanların çoğu, ilk kez Erken Eosende 10 kg.dan daha küçük hayvanlar olarak ortaya çıkmışlardır. Dünyanın bugünkü biçimini almaya başladığı Miyosen'de memeli çeşitliliği zirveye ulaşır. Avrupa-Asya, Asya-Afrika ve Asya-Kuzey Amerika Kıtaları arasında hayvan göçleri yaşanır. Orta ve Geç Miyosen dönemde, Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki memeli göç yollarının uğrak yeri Anadolu'dur. Evcilleştirme sürecinde farklı yabancı otobur hayvandan başarılı bir şekilde evcilleştirip yetiştirilenlerin sayısı keçi, koyun, domuz, inek, at, eşek, deve, sığır, lama, ren geyiği ve yak olmak üzere sınırlı olmuştur. Tarihte ilk defa deveyi Güney Arabistan, Socotra ve Afrikalı toplumlar süt veren bir hayvan ve servet unsuru olarak yetiştirmişlerdir. Kuzey Afrika'da deve, diğer bölgelerden farklı olarak, tarla sürme ve arabaları çekmede de kullanılmakla birlikte, ilk dönemlerde develer yük hayvanı olarak çok az kullanılmışlar, binek hayvanı olarak ise hiç kullanılmamışlardır. Develerin binek hayvanı olarak kullanılması yeni ve kullanışlı eyerlerin imalatıyla daha sonra mümkün olabilmıştır. Arabistan, Suriye, Mısır ve Afrika da daha çok tek hörgüçlü develer bulunmaktaydı. Arkeolojik verilere göre iki hörgüçlü deve ilk defa, günümüzde İran ile Türkmenistan sınırını oluşturan Horasan bölgesinde evcilleştirilmiştir. Buralarda bu tür devenin varlığı M.Ö.3000-2500 yıllarına kadar gitmektedir. Anadolu'da devenin çoğalması; Türkler tarafından fethedildikten sonra özellikle de Kuzey Suriye'de yer alan deve yetiştiren bölgelerle ekonomik bağlantıların artmasıyla başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Evcilleştirme, Eski çağ, Deve

ABSTRACT

The domestication sequence for the animals is thought as; Dog is probably one of the first domesticated animals. The situations of the second domesticated group which were like the human beings being seasonal immigrants were nomadic animals (sheep, goat, reindeer). The third group was formed by the animals like cows that had been domesticated because of the urbanization resulted from farming. The fourth group was formed by the animals used for transportation such as donkey, wild donkey, came and horse. The domestication of goat and sheep dates back to 6000 B.C. given by the radiocarbon dating method. The most of the mammals including horse, tapir, rhinoceros, elephant, pig, camel appeared for the first time as 10 kg during the early Eocene. The Miocene period during which the word had taken its present form, the variety of mammals reached its peak. The animal migrations had been seen in Europe-Asia, Asia-Africa and Asia-North America continents. During the middle and late Miocene, Anatolia was the arrival place for the mammals between Europe, Asia and Africa. During the domestication period, the numbers of the successfully domesticated weed plant-eating animals were limited with goat, sheep, pig, cow, horse, donkey, camel, lama, reindeer, yak. In history, for the first time the societies in South Arabia, Socotra and Africa began to breed the camels as milk giving animals and source for wealth. Unlike other regions, in the North Africa camels were used for cultivation and pulling cars. At early periods they were used for carrying things much and they were not used as mount animals at all. Later, it became possible to use them as mount animals when the useful saddles were produces. There were more humpy camels in Arabia, Syria, Egypt and Africa. According to the archeological findings, the camel with two humps had been domesticated in the Khurasan Region in Iran and Turkmenistan for the first time. The entity of such camels goes back to 3000-2500 B.C. The rise in the number of camels in Anatolia began after the conquest of Anatolia by the Turks particularly with the economic ties with Northern Syria where the camels had been grown.

Keywords: Domesticating, Ancient age, Camel

* Bu çalışma I. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Yaklaşık bir milyon yıl önce ilk İnsan (*homo sapiens*) ortaya çıktığı ve bu sürenin uzunca bir kısmında (yaklaşık 990.000 yılı kadar) avcılık, balıkçılık ve yiyecek toplayıcılığına dayanan bir hayat tarzı ile varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir. İnsanlık tarihi ve uygarlığının bugünkü aşamaya gelmesinde önemli bir aşama olan bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi ve yerleşik hayata geçiş yaklaşık olarak M.Ö. 10.000 civarında olmuştur. Yerleşik hayata geçen insanlar tarım ürünleri yetiştirmenin yanında yaşantılarının parçası olan avcılık ve toplayıcılığı ve hayvanlardan yararlanmayı birlikte yürütmüşlerdir. Bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi insanları doğal yiyecek kaynaklarına daha az bağımlı hale getirmiştir.

İnsanları daha az çaba ile daha fazla yiyecek üretmeye başlaması köylerin büyümesine, zamanla şehirlerin oluşmasına ve büyük uygarlıkların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İnsanoğlu yerleşik hayat geçmesine rağmen diğer hayat tarzlarını da devam ettirmiştir. Özellikle göçebelik yaygın olarak uygulanmıştır. Göçebe bir hayat tarzının ortaya çıkabilmesi için bazı hayvan türlerinin evcilleştirilmesi gerekmiştir (Baskıcı, 1998:73).

2. EVCİLLEŞTİRME VE DEVE

Devenin de içinde bulunduğu at, tapir, gergedan, fil, domuz ve primatlar gibi memeli hayvanların çoğu, Erken Eosen'de 10 kg.dan daha küçük hayvanlar olarak ilk kez ortaya çıkmışlardır. Dünyanın bugünkü biçimini almaya başladığı Miyosen dönemde memeli çeşitliliği zirveye ulaşırken boyutlarında da gelişmeler devam etmiştir. Örnek olarak atlar midilli boyutlarına ulaşmıştır. Avrupa-Asya, Asya-Afrika ve Asya-Kuzey Amerika Kıtaları arasında hayvan göçleri yaşanmıştır. Orta ve Geç Miyosen dönemde Anadolu; Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki memeli göç yollarının uğrak yeri olmuştur (Yiğit, 2011:67-68-70).

Evcilleştirme kavramını tarif etmek pek kolay değildir. Kolay olmamakla birlikte evcilleştirme; hayvanların insanlarla bir arada yaşaması veya yararlanmak amacıyla insanlara hayvanların alıştırılması şeklinde tarif edilebilir. Bu anlayışa göre evcil hayvanlar üç bölümde ele alınabilmektedir. 1-Ürünlerinden faydalanılan sığır, koyun, keçi, deve, domuz, kümes hayvanları. 2-Gücünden faydalanılan sığır, at, eşek, deve gibi hayvanlar. 3-Dostluklarından faydalanılan kedi, köpek, kuş ve akvaryum balıkları, bunların dışında av için evcilleştirilen yırtıcı bazı kuşlar, bal arısı ve ipek böceği de insanların yararlanmak üzere evcilleştirdiği hayvanlara dâhil edilmektedir. İlk evcilleştirilen hayvanlar 10 bin yıl önce köpek, sonra keçi ve koyun olurken bunları sığırlar, domuz ve at takip etmiştir (Köroğlu,2016).

Hayvanların evcilleştirilmesi tarihinde kullanım amacına göre üç farklı dönem esas alınmıştır. İlk dönem evcilleştirme insanların beslenme, barınma, giyim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuştur. Bu dönemde köpek, koyun, keçi, domuz, kobay, sığır gibi hayvanlar evcilleştirilmiştir. Bundan sonraki ikinci dönemde daha çok güçlerinden faydalanılacak hayvanlar evcilleştirilmiştir. Bu tür hayvanlar da; deve, lama, eşek, at, yak, manda, sığır gibi büyük baş hayvanlar olmuştur.

Üçüncü dönemde ise insanoğlu daha çok arkadaşlık-dostluk, spor, refakat, prestij amacıyla hayvanlardan yararlanmayı amaçlamış ve bunun içinde köpek, kedi, kafes kuşları, at, vb. türleri evcilleştirip beslemeye başlamıştır (Savaş,2016).

Bitki ve Hayvanların evcilleştirilmesinde Evcilleştirme sürecinin ne kadar sürdüğü henüz bilinmemektedir. Evcilleştirmenin, tamamlanabildiğini söyleyebilmek için insanın bir organizmanın beslenmesini-yetişmesini kontrol ettiğini görmek gerekmektedir. İnsan etkisi altındaki bir bitki ya da hayvanda evcilleştirmeye eşlik eden değişiklikler bazı bitki ve hayvanlarda çok çabuk olmuştur. Muhtemelen birkaç yüzyıl ya da daha az bir sürede gerçekleşmiştir. Bitki ve hayvanlar zamanla soylarını sürdürebilmek için insana bağımlı hale gelmişler ve doğal koşullar altında yaşama yeteneklerini kaybetmişlerdir (Baskıcı,1998:76).

Evcilleştirme için önemli şartlardan biri evcilleştirilecek hayvanın insanlarla iyi geçinme özelliğine sahip olmasıdır. Evcilleştirilip yetiştirmek için en uygun hayvanlar, yaşamlarının ilk ya da ikinci yılında doğum yapabilen üreme potansiyeline ve grup olarak yaşama becerisine sahip büyük otobur memeliler olmuştur. Dünya üzerinde karada 45kg'dan ağır olan 148 farklı yabancı otobur hayvan yaşamaktadır. On binlerce yıl süren evcilleştirme sürecinde; bu 148 farklı tür hayvandan başarılı şekilde sadece keçi, koyun, domuz, inek, at, eşek, çift hörgüçlü deve, Arap devesi, su sığırı, lama, ren geyiği, yak, yaban sığırı ve Bali sığırı olmak üzere sadece 14 hayvan türü, insanlar tarafından evcilleştirilip yetiştirilmişlerdir (Diamond, 2004: 207).

Memeliler Eosen dönemde hayvanların önemli sınıflarından birisi olmaya başlamıştır. Develerin ataları bu dönemde tavşan büyüklüğünde idiler bunların kemiklerine bakarak bugünkü büyük ve tuhaf görümlü

hayvanı hayal etmek bile oldukça zordur. Aslında develerin akrabaları olan ve batı yarım kürede yaşayan lama, alpaka, guanako ve vicuña gibi hayvanlar ne uzun kavisli boyna nede yağ depolayan hörgüçlere sahiplerdir. Ayrıntılı olarak bilinen bu ve daha az görünür tuhaf deve karakteristiklerin dışında farklı bir tür olarak Camelus develer Pleistosen dönemde yarım milyon yıllık bir sürede M.Ö.8000 yılları civarında taşınabilir hale gelmiştir. Çeşitli dönemleri içeren kazılarda Atlantik okyanusundan Rusya'ya ve Orta Asya boyunca uzanan bölgelerde yapılan kazılarda tarih öncesi birkaç farklı deve kalıntısı keşfedilmiştir. Ancak deve kalıntısı kemiklerden develerin neye benzediğine dair ve bir hörgüçlü mü iki hörgüçlü mü olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Bu günkü tek hörgüçlü deveden farklı bir tür olan doğu yarımkürede Sahra çölündeki tarih öncesi hayvan türü yok olmuş, tarihi devirlerde hayatta kalma yeteneğini kazanmış deve ise sahraya evcil hayvan olarak getirilmiş ve tek hörgüçlü olarak gelişmiştir. Bu durum bütün develerin tarih öncesi kalıntılarda tek hörgüçlü olarak tanımlanıp kabul edilmesine sebep olmuştur. Tarih öncesi devirlerin tüm aralığındaki develer Afrika, Asya ve Avrupa'da bilinen türlerinin iki hörgüçlü hayvanın çevresel adaptasyonlarla daha yakından benzediği anlaşılmaktadır (Bulliet, 1990:28,29).

Evcilleştirmede yakın doğuda İran'ın Asiab bölgesinde keçilerin evcilleştirilmesine dair belgeye M.Ö.8000 dolaylarından kalma bir bölgede rastlanmıştır. Alikosh ve Deh Luran bölgesinde M.Ö.7500 civarında koyunların evcilleştirilmesi ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bugünkü bilgilerimizde en eski evcil sığırın varlığı M.Ö.6400 civarında Anadolu da Çatalhöyük'te tespit edilmiştir. Domuz M.Ö.VII.bin yılda evcilleştirilirken at ve eşek daha geç dönemde evcilleştirilmiştir. Atın Yakınoğu'nun dışında bir bölgede M.Ö.V.binin sonları 4.binyıl içinde orta Dinyeper bölgesinde evcilleştirilmesi gerçekleştirilmiş görünmektedir. Eşek M.Ö.IV.bin yılla M.Ö.III.binyıl arasında evcilleştirilirken deve de bu tarihlerde Arabistan'da evcilleştirilmiş olabilir (Maisels,1999:474).

Son zamanlarda Tahran'ın güneyindeki Siyalk'ta elde edilen M.Ö.3000-2500 yıllarına ait arkeolojik kalıntılara göre iki hörgüçlü deve İran, Horasan ve Türkmenistan'da evcilleştirilmiştir (Bulliet, 1990:148,149).

Evcilleştirme tarihleriyle ilgili arkeolojik belgelere göre evcilleştirilen bütün türler M.Ö.yaklaşık 8000ile M.Ö.2500 yılları arasında evcilleştirilmeleri tamamlanmıştır.Büyük memeli hayvanların evcilleştirilmesi koyun keçi ve domuzla başlayıp deveyle sona ermiştir.Deve türlerinden lama/alpaka M.Ö.3500 lerde Andlarda, çift hörgüçlü deve M.Ö.2500 de Orta Asya ve tek hörgüçlü Arap devesi de aynı tarihte Arabistan evcilleştirilmiştir (Diamond,2004:216-217).

Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere hayvanların ve özellikle de konumuza esas olan devenin ilk defa nerede ve ne zaman evcilleştirildiği tartışmaya açık bir konudur. Develerin evcilleştirilmesi ile ilgili tarihler farklı olsa da devenin en çok ihtiyaç duyulan coğrafi bölgeler olan kurak ve sıcak çöl iklimi yaşanan bölgelerden Arap yarımadasında evcilleştirilmesi ve insanların hizmetinde kullanılmasının sağlanması M.Ö. II.binyıl sonlarında gerçekleştirilmiştir. Bu sayede Araplar Yakınoğu dünyasının parçası haline gelmişlerdir. Develer sayesinde Mezopotamya ile Levant arasında tütsü ticareti karayoluyla yapılmaya başladığı gibi Suriye de Asurlulara karşı Arap savaşçılar ve develeri yer almaya başlamıştır. Devenin evcilleştirilmesi ve kullanılması yeni bir göçebelik tipinin gelişmesine vesile olmuştur. Deve kullanan göçebeler vahaları dinlenme alanları olarak kullanıp çöllerde uzun mesafeleri geçebildikleri için vahalar ile daha iyi tanınan Yakınoğu toprakları arasında bağlantı kurulabilmiştir (Mierop, 2006:241).

Hayvanların evcilleştirilme sırası dikkate alındığında en son evcilleştirilen hayvan türlerinden birisi olduğuna inanılan develer, atlar kadar popüler olmamakla birlikte taşıma, yarış ve binek hayvanı olarak insanlar için ekonomik açıdan önemini daima muhafaza etmişlerdir (Yılmaz, Ertürk, Ertugrul, 2014:37,38).

Mezopotamya coğrafyası iktisadi ve fiziksel açıdan büyük bir bütünü oluşturan ve tek başına kendi kendine yetemeyen üç coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. Burada ulaşım çeşitli güzergâhlardan kara yolu başta olmak üzere nehirler vasıtasıyla su yolundan sağlanmıştır. Ancak bazı bölgelerde çöl geçilmesi gerekiyordu ki Amman'dan gelen yol devenin evcilleştirilip kullanılmasına kadar geçilememiştir. Develer Mezopotamya'da M.Ö. I.bin yılda ortaya çıkmış son önemli evcil hayvanlardan birisi olarak görülmüştür (Crawford,2 010:14,60).

Mezopotamya kültürünü meydana getiren kavimler Akdeniz'e ulaşmak için uzun süre Dicle ile Fırat vadilerini kullanarak Suriye bozkırlarını geçmişlerdir. Ancak M.Ö.1000 yılı civarında deve evcilleştirildikten sonra Mezopotamya ile Levant arasındaki çöl aşılarak doğrudan ulaşım zorda olsa sağlanabilmiştir. M.Ö.I.bin yıl başlarında Suriye'nin güneyinde yer alan küçük devletlerle Arap yarımadasından gelen develi göçebe Araplar yakın temas halinde olmuşlardır ve Yemen kaynaklı tütsü gibi lüks mallar kara ticaretiyle getirilmiştir. Belirtilen binyıl içinde özellikle Asur devletine karşı ortak koalisyonların kurulduğu ordular meydana getirilmiştir ki bu ordulardan birisi M.Ö.853 yılında Asur kralı III.Salmanassar'a karşı oluşturulmuş ve

Arabistanlı Gindibu adında bir kral 10.000 deve ile katılmıştır. Asur devletinin yenilgiye uğrattığı devletlerden haraç ve vergi alırken bölgelerin özelliğine göre ürünler ve mallar tercih ettiği devenin de bu mallar arasında olduğu anlaşılmaktadır (Mierop, 2006:28,263-264,270). Bu durum ticaret kervanlarının yanında devenin askeri alanda da kullanıldığı ve önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Arapların dışında Mezopotamya bölgesinin kuzey doğu komşusu İran coğrafyasında hâkimiyet kuran Pers ordusunda da deve kullanıldığı anlaşılmaktadır. Pers ordusunun çekirdeğini oluşturan ve spada adı verilen sürekli ordular içinde diğer birlikler yanında at ve deve süvari birlikleri de yer almaktadır. Persler ordularının seferlerinde suların geçilebildiği yerlerde at ve develerden yararlanmışlardır (Kılıç, 2008:110,114).

Pers ordusunda kendilerine has özellikleriyle birden çok halk yer almış ve bunlar arasında Araplar deve ile birlikte katılmışlardır. Aynı zamanda Perslerin kendilerine bağlı eyaletlerde yaşayan kavimlerden aldıkları haraçları gösteren Persepolis kentindeki sarayda bulunan kabartmalarda Baktrialılar ve Arapların deve verdikleri görülmektedir (Mierop, 2006:328,333).

Perslilerin ordularında deve sürücülerinden oluşan görevlilerin varlığı devenin orduda kullanıldığını göstermektedir. Partlar zamanında da Romalılarla yapılan savaşta ok yüklenmiş develerden bahsedilmektedir (Wiesehöfer, 2003:146,216) ki bu geleneğin devam ettiği anlaşılmaktadır. Develerden hem binek hem de yük hayvanı olarak yararlanılmıştır. Perslerin coğrafi komşuları olan ve Güney Rusya ile Çin arasında teması sağlayan kavimler kitlesi M.Ö.1200-700 yılları arasında Karasuk kültürünü yaşatıyorlardı ve bu kavimler at, deve, koyun ve sığır beslemesini biliyorlardı (Ögel, 1991:31).

En önemli özelliklerinden birisi de insana kendini sevdirmesi ve insanı kendisine bağlaması olan develer evcil hayvanlar içerisinde yetiştirilmesi oldukça zor ve zahmetli olan hayvanlardır. Develer duygusal özellikleriyle bilinen sevgiyle büyüyen gelişen hayvanlardır. Bilinen kini ve öfkesi bu duygusallığından kaynaklanmaktadır (Çulha, 2008:1836).

Bozkır Türk kültür bölgesi içinde yer alan bölgelerde evcilleştirilip beslenen hayvanların beslenme özelliklerinin iyi bilindiği ve bu özelliklere göre farklı otlakların seçildiği anlaşılmıştır. Her tür hayvanın sevdiği ot türü farklı olduğu için hayvan besleyenler farklı bölgeleri tercih etmişler ve bu sebeple de at, koyun, sığır ve deve sürüleri birbirinden ayrılarak otlatılması tercih edilmiştir. Develerle koyun ve keçiler, kuvvetli kokusu olan sert otlardan hoşlanırlar, özellikle develer dikenli otlarla ve kışın ince söğüt dalları ile de yetinebilirler. Atlar, kaya çatlakları arasında biten ince dağ otunu çok severken büyükbaş sığırlar ise yumuşak çayır ve çimleri tercih etmektedirler (Radloff, 1976:197).

Hayvanların beslenmesine dikkat eden yetiştiriciler bozkır coğrafyası üzerinde at, koyun, keçi, sığır ve deve gibi farklı tür hayvanların faydasına olan ve onların sevdiği otların aynı coğrafi bölgelerde olmamasını dikkate alarak sürüleri ayırarak her hayvanın kendi türlerinin sevdiği otlakları tercih etmişlerdir. Bu da atlardan oluşan yarıklar ile koyun ve keçi sürülerinin, bunlarla da deve sürülerinin birbirlerine karışmadan ayrı beslenmelerini büyük oranda sağlamıştır (Durmuş, 2014:272,273).

Türk tarihinde önemli bir dönemi içeren ve 552–744 yılları arasında hüküm sürmüş olan Göktürkler zamanından kalma kaya resimlerinde atların yanı sıra develerinde çizimlerinin yer aldığını görmek mümkündür. Orta Asya Türk Kültürü'nde deve kült ve totem derecesinde önemli hayvanlardan birisi olarak kabul edilmektedir (Yılmaz, Ertürk ve Ertugrul, 2014:38).

Türklerin deveye ilgisinin kaynağının Orta Asya'ya kadar uzandığı bilinmektedir. Türk kültür tarihinin önemli eseri Dede korkut Oğuznamesinde Boğa ve deve tanımlamalarını içeren Boğaç Han hikâyesinde Bayındır Han'ın boğa ve buğra (erkek deve) ile yaz ve sonbaharda olmak üzere yılda iki kez güreştiği anlatılmaktadır. Bu durum deve güreşlerinin eskiden beri yapılmasına işaret etmenin yanında (Çalışkan, 2010:24) devenin Türkler arasında tanındığı ve evcilleştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Horasan bölgesinde yaşayan insanların coğrafi şartların uygunluğu sayesinde tarım ve hayvancılığı yoğun olarak yaptıkları ve özellikle büyük ve küçükbaş hayvancılığı geliştirdikleri anlaşılmıştır. Büyük baş hayvanlar içinde devenin önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Sind bölgesinde iki hörgüçlü develerin yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Horasan'daki deve yetiştiricileri develerden daha iyi verim alabilmek için Horasan'daki erkek develer ile Arap asıllı dişi develeri çiftleştirerek "en-Necati" denilen yeni bir deve cinsini üretmeyi de başarmışlardır (Şahin ve Arifoğlu, 2013:369).

Bozkır insanın birden çok hayvan türünü evcilleştirip yetiştirdiği ve yetiştirdiği hayvanlar arasında ata özel bir yer verdiği yaşadığı atlı göçebe hayat tarzından çıkarabilmek mümkün olmakla birlikte ekonomik bakımdan devenin de önemli bir yer tuttuğu anlaşılmıştır (Durmuş, 2014:281).

Göçebe Kazak Türkleri yaşadıkları coğrafi bölgenin özelliklerini de dikkate alarak içinde devenin de bulunduğu beş cins hayvan beslemekteydiler. Devenin at, koyun keçi ve sığır türlerine göre sayılarının daha az olduğu ancak Kazakların yaylak ve kışlak olarak kullandıkları her coğrafi bölgede yetiştirildiği anlaşılmaktadır (Radloff, 1976:199).

Orta Asya ve Kazakistan'da yaşayan halklar ortak etnografik yapılarıyla birbirinden ayrılmaz özelliklere sahip Türk halklarıdır. Tarihi dönemlerden itibaren yarı göçebe ve yerleşik olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Bronz çağı ekonomik özellikleri olan tarım ve hayvancılığı Antik çağlardan orta çağlara kadar sürdürmüşlerdir. Çok sayıda büyükbaş hayvan yanında en önemli ürünleri darı olan bu halklar taşıma aracı olarak araba kullanırken at yanında çöllerde yaşayanları deve de kullanmışlardır (Jdanko, 2007:243,244,245).

Eski çağlardan beri Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda buluntular devenin evcilleştirildiğini ve çeşitli amaçlarla kullanıldığını ispatlamaktadır. Günümüzden yaklaşık 4.000 yıl öncesine tarihlendirilen üzerinde birbirlerinin bacaklarına hamle yapmış çift hörgüçlü iki deve figürü görülen bu günkü Hakasya Cumhuriyeti'nde Sulekskaya yakınlarındaki Margiana'da bulunmuş ve Petersburg Hermitaj Müzesi'nde sergilenmekte olan taş bir tılsım, bu coğrafyada yaşayan insanların deveyi evcilleştirdikleri ve deve güreşi de dahil çeşitli amaçlar için de kullandıklarını gösteren en eski delil olarak kabul edilmelidir (Yılmaz, Ertürk, Ertuğrul,2014:38).

Deve güreşlerini betimleyen ve M.S.15.yüzyılda Timur ve Türkmen yöneticiler için yapılan minyatür çizimlerinde görülen iki hörgüçlü deve güreşi sahnelerinin geçmişi antik çağlara kadar geri gitmektedir. Avrasya steplerinde İskit ve Sarmatlar döneminde M.Ö.II.veI.binde sıkça kullanıldığı anlaşılan bu hayvan mücadelelerini betimleyen teknikler aralarında iki bin yıllık bir boşluk olmasına rağmen şaşırtıcı derecede birbirleriyle bağlantı ve benzerliği belirgin bir şekilde devam ettirmektedir. Deve güreşleri yapıldığına dair buluntular arasında M.Ö.II.binyıla ait Hakasya Cumhuriyeti Selukskaya yakınlarında Margiana'da bulunan taş plaka ve yine Batı Kazakistan'da ki Beşoba kurganından çıkarılan ve M.Ö.VI.-V.yüzyıla tarihlenen Bronz plaka ile güney Urallardaki Filippovka kurganından çıkarılan M.Ö.V-IV.yüzyıllara ait bronz plakalar üzerindeki çizimlerde göstermektedir (Adamova,2004:10,11) ki deve eski çağlardan itibaren Avrasya steplerinde Türk coğrafyalarında evcilleştirilip çeşitli amaçlarla kullanılmıştır.

Kuzey Afrika'da deve sahra ticaret yolunda yaygın taşıyıcı olarak kullanılırken Orta Asya'da kervan ticaretine hâkim olmanın yanında tarımda ve göçebe kabilelerin eşyalarını taşımada da kullanılmıştır (Bulliet, 1990:227).

Deve yetiştiriciliği Romalılar Dönemi'nde de çok yaygın olarak yapılmıştır. Bu durumu belirtilen dönemde Roma toprakları olan Almanya, Avusturya, İngiltere, İsviçre ve Macaristan'da yapılan bazı arkeolojik çalışmalar sonucu deve fosilleri bulunması göstermektedir. Romalılar zamanında deve önemli bir askeri araç olarak kullanılmanın yanında aynı zamanda ticaret amacı ile de yaygın bir şekilde kullanılmıştır(Yılmaz, Ertürk veErtuğrul, 2014:37,38).

Arap develeri ve Bactrian develeri Roma dünyasında iyi bilinirdi. Bu hayvanlar sırtlarına yük yüklenerek hem askeri hem de ticari amaçlarla kullanılmıştır. Geç Roma dönemi boyunca birçok deve Roma ordusunun ulaşımını sağlamada kullanılmıştır. Bunun yanında Güneydeki ülkelerde develer hayvanları sürmede ve tarım aktivitelerinde tarlayı sabanla sürmede kullanılmaktaydılar. Bazı kayıtlarda da halka açık yerlerde deve dövüşleri ve deve yarışları yapıldığı, son olarak da yazılı kaynaklarda develerin sütlerinin ve etlerinin tüketildiğinden bahsedilmektedir. Develerin Roma imparatorluğunun Avusturya, İngiltere, Almanya, Macaristan ve İsveç gibi geçmişte en eski bölgelerine taşınması birçok arkeolojik alanlarda bulunan kemiklerden kanıtlanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun eski kuzey eyaletlerinde 22 şehirde deve kemikleri keşfedilmiştir. Ama İmparatorluğun bu bölümlerinde temsil edilen develer hakkında çok az bilgi mevcuttur (Pigière ve Henrotay, 2012:1531).

Batılılar deveyi askeri alanda taşımacılıkta ve genel işlerde kullanmışlardır. Ayrıca deveden et, süt elde etme elyaf üretmede istifade etmenin yanında kemer endüstrisinde materyal olarak kullanmak üzere orta Asya'dan Çin aracılığıyla devetüyü ithal etmişlerdir. Ancak plastik sektörünün gelişmesiyle devetüyünün kullanımı bir kenara atılmıştır. Deve ile erken tanışmanın izlerine doğu Fransa'nın folkloründe de rastlanmaktadır. Avrupa'da Fransa, Almanya, Polonya ve Rusya'da deve kullanılmıştır (Bulliet, 1990:238).

Hayvanların evcilleştirilmesi insanların uzun mesafe yük taşımalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle atlar ve develerin evcilleştirilmesi büyük rol oynamış bu hayvanları evcilleştiren ve kullanan kavimler diğerlerine hem askeri hem de ekonomik olarak büyük üstünlük sağlamışlardır (Diamond, 2004:101,102).

Bugünkü modern dünyamızda endüstrileşme ve makineleşmenin bir sonucu olarak develerin mevcudu Türkiye'de ve de tüm dünyada azalmıştır. Günümüzde Avrupa'da ise hayvanat bahçeleri dışında deve bulunmamaktadır (Yılmaz, Ertürk ve Ertuğrul, 2014:38).

3. SONUÇ

Hayvanların evcilleştirilme süreçlerinin kesin olarak ne zaman başladığını ve ne kadar sürdüğünü ispat etmek mümkün değildir. Çünkü evcilleştirme bir süreç gerektirmenin yanında hayvanlarda meydana gelen değişikliklerin boyutlarının da anlaşılmasını gerektirmektedir. Bu çalışmamızda insanların gücünden, sütünden, yününden ve etinden yararlanabildiği büyük baş hayvanların önemlilerinden devenin evcilleştirilmesi ve kullanımı hakkında yaptığımız incelemelerin sonunda görebildiğimiz önemli gelişmeler içinde; deve diğer hayvanlara göre daha sonra evcilleştirilmiştir. İlk şeklinin nasıl olduğu, çift ve tek hörgüçlü olup olmadığı ve boyun eğriliği ve uzunluğu kemik kalıntılarından çok zor anlaşılmaktadır. Tek hörgüçlü devenin Arabistan, Afrika ve çevresinde yaygın olduğu çift hörgüçlü devenin ise İran, Orta Asya ve civarında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. İnsanların deveyi tarım alanında çift sürmek, yük taşımak için koşmak, göçebe hayat ve kervan ticaretinde yük taşımak özellikle çöl bölgelerini geçmek gereken yerlerde susuzluğa dayanıklılığını kullanarak yolların kısaltılmasında yararlanmanın yanında; askeri alanda develi süvari birlikler ve malzeme taşımacılığı; spor alanında da deve yarışları ve güreşlerinde kullanmışlardır. Develerin süt, et ve yün gibi ürünlerinden yararlanılması da devam etmektedir. Sayıları azalmakla birlikte bugün de belirtilen amaçlarla hala kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adamova,A.T.(2004) “The Iconography of a Camel Fight”, (Translated by J. M. Rogers), Muqarnas, Vol:21, pp:1–14. Leiden Brill.
- Baskıcı,M. M. (1998) “Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir bakış”, A.Ü.S.B.F.Dergisi, 53 (1-4).73-94
- Bulliet,R.W. (1990) The Camel and the Wheel, Colombia University Press, New York.
- Crawford,H.(2010) Sümer ve Sümerler, Çev: Nihal Uzan, Arkadaş yayımları, 2.baskı, Ankara.
- Çalışkan,V.(2010) “Examining Cultural Tourism Attractions for Foreign Visitors: The Case of Camel Wrestling in Selçuk (Ephesus)”, Journal of Turizam. 14,(1), 22-40, http://www.dgt.uns.ac.rs/turizam/arhiva/vol_1401_caliskan.pdf, (Erişim Tarihi 21.04.2017).
- Çulha,O.(2008) “Kültür Turizmi Kapsamında Destekleyici Turistik Ürün Olarak Deve Güreşi Festivalleri Üzerine Bir Alan Çalışması”,Journal of Yasar University,3(12), 1827-1852.
- Diamond,J.(2004) Tüfek Mikrop ve Çelik, Çeviri; Ülker İnce, Tübitak popüler Bilim Kitapları 16.Basım, Ankara.
- Durmuş, İ.(2014) “Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, 8,-(15), 268-298,Kış 2014, Ankara.
- Kılıç,S.Ö. (2008) “Pers Ordusu”, Eskiçağdan Modern Çağ'a Ordular-Oluşum, Teşkilat ve İşlev, Editör: Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Köroğlu,T.(2016) “Yabani Hayvanlar İlk Kez Nasıl Evcilleştirildi”,[http:// www. metinsarac.net/yabani-hayvanlar-ilk-kez-nasil-evcillestirildi.html](http://www.metinsarac.net/yabani-hayvanlar-ilk-kez-nasil-evcillestirildi.html)(Erişimtarihi 14.06.16)
- Maisels, C.K.(1999) Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş, Çev:Alâeddin Şenel,İmge Kitabevi,1.baskı Ankara .
- Mierop, M.V.D. (2006). Antik Yakın doğunun Tarihi-İÖ.3000-323, Dost Kitabevi, Ankara.
- Ögel, B.(1991) İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Pigière,F., Henrotay,D. (2012)“Camels in the northern provinces of the Roman Empire”, Journal of arceological science,39, 1531–1539, https://www.academia.edu/1809286/Pigière_F.and_HenrotayD._Camels_in_the_northern_provinces_of_the_Roman_Empire(ErişimTarihi: 21.04.2017).
- Radloff,W.(1976) Sibiry'a'dan Seçmeler, Çev: Ahmet Temir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I.Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Savaş,T.(2016) Hayvan Islahı, <http://tahirovafarm.com/turker-savas-hayvan-islahi.pdf> (Erişim Tarihi 22.07.2016).

Şahin,H., Arifoğlu,Y.(2013) “Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler”, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume:8,(3).361-387.

T.A.Jdanko, T.A.(2007)“Orta Asya ve Kazakistan tarihinde Yarı Göçebelik”,Çev: Serkan Acar, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXII,(I) Temmuz/July 2007,239-248,İzmir.

Wiesehöfer,J.(2003) Antik Pers Tarihi, Çev: Mehmet Ali İnci, Telos yayıncılık, I.baskı, İstanbul.

Yılmaz,O. Ertürk,Y.E. ve Ertugrul,M.(2014) “Türklerde Deve Güreşlerinin Orta Asya'dan Anadolu'ya 4.000 Yıllık Geçmişi”, ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi (COMU Journal of Agriculture Faculty) 2014: 2 (1): 37–44.

Yiğit,A(2011) “İnsanın Eski dostu Atın Evrimi, Anadolu Geç miyosen Dönem Atları”, Aktüel Arkeoloji, 19: 62-73 İstanbul.